

ὡσαύτως ἀπελυτρώθησαν, ὡς καὶ οἱ ἐν τοῖς μεταλλείοις τῆς Λαμψάκου Πελοποννήσιοι. Ἄλλὰ καὶ ὅτε πραγματικῶς ἐπωλοῦντο, καὶ τότε ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἀπηγόρευε τοῖς Ἕλλησι τὸ πωλεῖν Ἕλληνας αἰχμαλώτους πέραν τῶν ἐλληνικῶν ὀρίων καὶ περιορᾶν αὐτοὺς περιερχομένους εἰς χεῖρας βαρβάρων, ὡς ἐμπρακτικῶς σημειοῦται παρά τινι τῶν ἀρχαίων «Ἕλληνες δὲ ἐλευθερίας ἐρασταὶ ἔτι, καὶ οὐδὲ δούλον ἀνήρ Ἕλληνα πέραν ἀποδώσεται, ὅθεν οὔτε ἀνδραποδισταῖς οὔτε ἀνδραπόδων καπήλοις εἰς αὐτοὺς παριτητέα.» παραδείγματα δὲ τοιαύτης ἐν Ἑλλάδι πωλήσεως Ἑλλήνων δούλων παρέχουσιν ἡμῖν καὶ τὰ περὶ τὸν ἐκ Κυθήρων Φιλόξενον καὶ τὸν ἐξ Ἡλίδος Φαίδωνα συμβάντα.

§ 13. Ἄλλως ὅμως εἶχε τὸ πρᾶγμα περὶ τῶν βαρβάρων, οὓς ὁ Ἕλληνα ἑθεώρει ὡς φυσικοὺς αὐτοῦ δούλους ὡς ἔχων τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς καὶ ἐν αὐτῇ ἀρυόμενος τοῦτο τὸ δικαίωμα. Αὕτη ἡ κατὰ τὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ δουλεύειν τοὺς βαρβάρους, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης αἰτιολογεῖ ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι στεροῦνται τοῦ φύσει ἀρχοντος, γίνεται δὲ καθόλου ἡ κοινωνία αὐτῶν δούλης καὶ δούλου, ἣν ἡ πεφιλημένη καὶ κολακευτικὴ ἔκφρασις τῶν δραματικῶν ποιητῶν, λεγόντων ἀπὸ τῆς σκηνῆς, τοῦ μεγάλου τούτου σχολείου τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας παρά τοῖς ἀρχαίοις Ἀθηναίοις, «βαρβάρων Ἕλληνας ἀρχεῖν εἰκός», καὶ ἀλλαγῆς τὸ αἰώνιον ἐνδιαίτημα τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς δουλείας παρά τῷ αὐτῷ ποιητῇ καλεῖται θεράπαινα τῆς Εὐρώπης, ἐνθα διέλαμπεν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐλευθερία, «Ἀσία Εὐρώπης θεράπαινα.» Αὕτη δὲ ἡ περὶ τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ βαρβάρου καὶ δούλου ἀναλλοίωτος ἰδέα τῶν Ἑλλήνων ἐχρησίμευεν αὐτοῖς καὶ ὡς μέγα ἐλατήριον πρὸς συχνὰς ἐπιχειρήσεις καὶ νίκας κατὰ τῶν βαρβάρων, διήγειρε παρ' αὐτοῖς δικαίαν ἀγανάκτησιν, ὡς ἄκις ἐκινδύνευεν ἐπικρατῆσαι τὸ ἐναντίον («Ἕλληνες ὄντες βαρβάρῳ δουλεύσομεν;» καὶ «Ἀρχελάῳ δουλεύσομεν Ἕλληνες ὄντες βαρβάρῳ;») καὶ ἐπέβαλεν αὐτοῖς ὡς ἐθνικὸν καθῆκον ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος τὸ ὑπαγαγεῖν εἰς τοιαύτην ὑποταγὴν καὶ ὑπακοήν καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Ἀσίας. Τοῦλάχιστον αὕτη ἡ

ἔθνικῇ συνείδησις προέτρεψε τὸν Γοργίαν, Ἰάσωνα τὸν Φεραῖον, τὸν Ἀγησίλαον, τὸν Ἴσοκράτην, τὸν Φίλιππον καὶ τέλος Ἀλέξανδρον τὸν Μέγαν, τοὺς μὲν ἵνα συμβουλευσῶσι τοῖς κραταιοῖς συγχρόνοις ἡγεμόσι, τοὺς δὲ ἵνα ἐπαγάγῃσι τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἀσίας καὶ Περσίας, καὶ τὸν τελευταῖον ἵνα συντελέσῃ ταύτην τὴν ἑλληνικὴν μεγάλην ιδέαν. Οὕτως ὁ βάρβαρος ἐγένετο τὸ φύσει δοῦλον στοιχεῖον διὰ τὸν Ἕλληνα καθ' ὅσον δὲ τοῦτο ὑπερίσχυεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ δουλείᾳ, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὁ Ἕλληνας ἤρχετο ἀξιῶν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἀσκεῖν πλήρες δικαίωμα ιδιοκτησίας, ἐπιβαρυνόμενον, ὡς ἤρμοζε πρὸς τὰ ἐκάστοτε συμφέροντα αὐτοῦ, καὶ περιοριζόμενον τὸ μέγιστον ὑπὸ λόγων ἢ νομοθετικῆς φιλανθρωπίας, ἢ πολιτικῆς φρονήσεως. Καὶ ἀσκοῦσι μὲν καὶ παρ' Ὀμήρου οἱ κύριοι δικαίωμα τιμωρίας ἐπὶ τῶν δούλων, τοῦλάχιστον τοιαύτην ιδέαν περὶ τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας δεικνύονται ἔχοντες οἱ δοῦλοι, καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς ζωῆς δικαίωμα παρίστανται ἀποδιδόντες αὐτοὶ τοῖς κυρίοις αὐτῶν, ὡς ἡ τροφὸς καὶ δούλη Εὐρύκλεια λέγει τῇ Πηνελόπῃ «νύμφα φίλη, σὺ μὲν ἄρ με κατὰκτανε νηλεῖ χαλκῷ», εἰ καὶ τοῦτο προέρχεται ἐκ μεγάλης πίστεως πρὸς τὴν δέσποιναν καὶ ἀγάπης, — ἀλλ' ὅμως οὐδεμίαν τιμωρίαν ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις εὐχρήστων εὐρίσκομεν καὶ πραγματικῶς ἐφαρμοζομένην.

§ 14. Αὗται δὲ αἱ κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους ποικίλαι ποιναὶ καὶ τιμωρίαι ἦσαν πᾶσαι σχεδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεως σωματικαὶ πρὸς ταπείνωσιν καὶ καταισχύνην, πρὸς κόλασιν καὶ περιστολὴν καὶ ἐνίοτε πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ δραπετεύσεως. Ἦσαν δὲ αἱ μάλιστα, τὸ ξύλον, ὁ κλοιὸς καὶ τὰ στίγματα καὶ οἱ μὲν ὑπὸ τὴν πρώτην ποινὴν ὑποπεσόντες ἢ ἀξιοὶ ταύτης ἐκαλοῦντο μαστιγίαι· τὸ δὲ ξύλον φαίνεται ὅτι ἄλλως ἐλέγετο καὶ ποδοκάκη καὶ ἦν εἶδος βαρυτέρου δεσμοῦ λίαν εὐχρήστου κατὰ τὴν παρ' Ἀττικοῖς ποινικὴν νομοθεσίαν· ἐνέβαλλον δὲ εἰς τὴν ποδοκάκην ἢ τὸ ξύλον ἐν τῇ εἰρκτῇ τοὺς πόδας τῶν τιμωρουμένων καὶ συνεῖχον αὐτοὺς ἐν αὐτῇ· κατὰ τινὰς δὲ τὸ αὐτὸ ὠνομάζετο ἔτι καὶ ποδοστράβη, ὅπερ ἄλλως ἦν καὶ κυνηγετικὸν ἐργαλεῖον. Ὁ δὲ κλοιὸς ἦν προσόμοιος τῷ παρὰ Ῥωμαίους *collare* (διὸ καὶ ὑπὸ τινος ἀρχαίου

γραμματικοῦ περιδέραιον ἐκλήθη) καὶ ἦν εἶδος δεσμοῦ τοῦ αὐχένος· ὁ δὲ κυφὼν ἦν ξύλον ὅμοιον ζυγῷ, ὃ ἐπετίθεσαν κατὰ τῶν τραχήλων τῶν καταδικαζομένων, καὶ ἠνάγκαζεν αὐτοὺς κύπτειν, ὅπως εὐκολώτερον μαστιγῶνται. Συχνάκις μετεχειρίζοντο περὶ τοὺς πόδας καὶ πέδας οὐχὶ μόνον πρὸς τιμωρίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς προφυλακτικὸν ἀπὸ τοῦ δρασμοῦ μέτρον, ἰδίως παρὰ τοῖς δούλοις τοῖς κατὰ τοὺς ἀγροὺς ἢ τὰ μεταλλεῖα ἐργαζομένοις· ἐν τοῖς τελευταίοις καὶ πολλὰ μυριάδες οἰκετῶν κατὰ τὴν Ἀττικὴν εἰργάζοντο δεδεμένοι. Πέδας τινὰς ἢ καὶ ποδοκάκκην ἐσήμαινεν ἐνίοτε καὶ ἡ λέξις χοῖνιξ, ἣτις ἄλλως γνωστὸν ὅτι ἦν μέτρον σιτηρῶν· καὶ τῷ ὄντι ἐπαμφοτερίζουσαν σημασίαν ἔχει ἡ λέξις χοῖνιξ παρ' Ἀριστοφάνει, ἐνθα λέγεται, «οὓς ἐγὼ δίδαξα κλάειν τέτταρ' εἰς τὴν χοῖνικα» καὶ ἐνθα ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα χοῖνιξ σημαίνει οὐχὶ μόνον τὸ μέτρον, ἀλλὰ καὶ τὰς πέδας. Οὐχὶ πολὺ διάφορον τῆς ποδοκάκκης ἦν κατὰ τὰ κυριώτερα καὶ ὁ σφαλλός, «δεσμωτικὸν ξύλον, ἀλλόμενον, ᾧ ἐδίσκευον ἐκ καλωδίου ἠρτημένῳ.» Πολλάκις δὲ ξύλον σημαίνει καὶ τι χεῖρον ἐργαλεῖον τιμωρίας, ἐν ᾧ ἐκυρτοῦτο καὶ ἐνεκλείετο ὁ κατάδικος, ὥστε ὁ τράχηλος, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ συνείχοντο διὰ πέντε ὀπῶν ἢ τρημάτων, καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο τὸ τοιοῦτον ξύλον πεντεσύριγγον. Οὕτως ὁ παρ' Ἀριστοφάνει ἀλλαντοπώλης λέγει, «τουτονὶ δῆσαί σ' ἐκέλευε πεντεσυρίγγῳ ξύλῳ», ἐνθα ὁ σχολιαστὴς λέγει ὅτι τοῦτο «εἶχε πέντε ὀπάς, δι' ὧν οἱ τε πόδες καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὁ τράχηλος ἐνεβάλλετο». Καὶ κατὰ ταῦτα τὸ ξύλον ἦν οὐχὶ παντάπασι διάφορον τοῦ κλοιοῦ μετὰ ταύτης μόνον τῆς διακρίσεως ὅτι διὰ τοῦ κλοιοῦ κατεδέοντο μόνον ὁ τράχηλος καὶ αἱ χεῖρες, ἐν ᾧ τὸ ξύλον κατέδεεν ὅλον τὸ σῶμα· τοιαύτην διάκρισιν σημασίας εὐρίσκομεν παρὰ Λουκιανῷ, ἐνθα λέγεται περὶ τινος ὅτι πονήρως εἶχεν, οἷον εἰκὸς χαμαὶ καθεύδοντα καὶ τῆς νυκτὸς οὐδὲ προτείνειν τὰ σκέλη δυνάμενον ἐν τῷ ξύλῳ κατακεκλεισμένα· τῆς μὲν γὰρ ἡμέρας ὁ κλοιὸς ἦρκει καὶ ἡ ἑτέρα χεὶρ πεπεδημένη, εἰς δὲ τὴν νύκτα ἔδει ὅλον καταδεδέσθαι». Τοιαῦται τιμωρίαι ἐπεβάλλοντο πολλάκις δικαστικῶς καὶ τοῖς ἐλευθέροις, ἀλλ' ἦσαν ἰδιαιτέρως καὶ συνηθέστερον παρὰ τοῖς ἰδιώταις

σωφρονιστικάι ποιναὶ τῶν δούλων, ἀναφερόμεναι συχνάκις ὡς καὶ ἢ μαστίγωσις καὶ ὁ ραβδισμὸς (πληγὰς διδόναι ἢ ἐμβάλλειν, παίειν). Ἐπίσης συνήθης τιμωρία ἦν καὶ τὸ στίζειν ἐπὶ τοῦ μετώπου στίγματα, καὶ ἰδίως ἐπὶ ἐγκλήμασι δραπετεύσεως, κλοπῆς καὶ τῶν τοιούτων. Τοῦτο τὸ ἐπὶ τοῦ μετώπου στίγμα πολλοὶ στιγματῖαι ἐπειρῶντο καλύπτειν διὰ τῆς κόμης· διὸ καὶ κωμωδεῖται τις παρὰ Διφίλω, «κόμην τρέφων μὲν πρῶτον ἱεράν τοῦ θεοῦ, ὡς φησιν, οὐ διὰ τοῦτό γε, ἀλλ' ἐστιγμένος πρὸ τοῦ μετώπου παραπέτασμάς αὐτὴν ἔχει». Ἐνίοτε δέ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐρρέθη, ἐν περιπτώσεσι μεγάλου πάθους ἀντεκδικήσεως, ἐγένετο τοῦτο καὶ περὶ τοὺς αἰχμαλώτους, ὡς ὑπὸ Σαμίων καὶ Ἀθηναίων «οἱ Σάμιοι τοὺς αἰχμαλώτους τῶν Ἀθηναίων ἀνθυβρίζοντες ἔστιζον εἰς τὸ μέτωπον γλαῦκας· καὶ γὰρ ἐκείνους οἱ Ἀθηναῖοι σάμειναν»· καὶ οἱ Συρακούσιοι δὲ ἐπώλουν τοὺς Ἀθηναίους αἰχμαλώτους καὶ οἰκέτας, στίζοντες ἵππον εἰς τὸ μέτωπον.— Ἄλλ' ἢ θανατικὴ ποινὴ καὶ ἐπὶ δούλων ὄφειλεν ἐφαρμόζεσθαι μόνον διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως, καὶ ἐνταῦθα τὸ ἐλληνικὸν ἔθος καὶ δίκαιον διέφερε τοῦ παρὰ Ῥωμαίοις, παρ' οἷς ὁ κύριος κατὰ τὸ δοκοῦν ἐπέβαλλε τῷ δούλῳ τὴν θανατικὴν ποινὴν. Οὕτως ἀναγινώσκομεν παρ' Ἀντιφῶντι ὅτι «οὐδὲ οἱ τοὺς δεσπότας ἀποκτείναντες, ἐὰν ἐπ' αὐτοφώρῳ ληφθῶσιν, οὐδ' οὗτοι θνήσκουσιν ὑπ' αὐτῶν τῶν προσηκόντων, ἀλλὰ παραδιδόασιν αὐτοὺς τῇ ἀρχῇ κατὰ νόμους ὑμετέρους πατρίους, καὶ ἢ ψῆφος ἴσον δύναται τῷ δούλῳ ἀποκτείναντι καὶ τῷ ἐλεύθερον», καὶ παρὰ Λυκούργῳ λέγεται περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις νομοθετῶν ὅτι «οὐδὲ τὸν μὲν οἰκέτην ἀποκτείναντα ἀργυρίῳ ἐζημίουν, τὸν δὲ ἐλεύθερον εἴργον τῶν νόμων, ἀλλ' ὁμοίως ἐπὶ πᾶσι καὶ τοῖς ἐλαχίστοις παρανομήμασι θάνατον ὥρισαν»· διὸ καὶ ὁ Εὐριπίδης εἰσάγει τὴν Ἑκάβην λέγουσαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, «νόμος δ' ἐν ὑμῖν τοῖς τ' ἐλευθέροις ἴσος καὶ τοῖσι δούλοις αἵματος κεῖται πέρι». Ἄλλ' ὅμως πολλάκις ὁ τὸν δούλον αὐτοῦ ἀποκτείνας κύριος ἐχρεώσται μόνον καθαίρεσθαι ἀπὸ τοῦ φόνου διὰ θρησκευτικοῦ καθαρμοῦ, πρὸ πάντων ἐπὶ ἀκουσίου θανάτου κατὰ τε τὸν ἀττικὸν νόμον ἐν Ἀθήναις καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, «ἐάν τις

αὐτοῦ δοῦλον κτείνῃ, καθηράμενος ἀπαλλαττέσθω τοῦ φόνου κατὰ νόμον».

§ 15. Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω ὅτι πολλάκις ἡ μετρίασις τῆς αὐστηρότητος τῶν δουλικῶν τιμωριῶν ἐκρίνετο συνετὸν πολιτικὸν μέτρον· διότι ὅσω μᾶλλον ηὔξανεν ὁ πληθυσμὸς τῶν δούλων, τόσο μείζονος προφυλάξεως ἦν χρεία, ἵνα μὴ παροξύνωσιν αὐτοὺς εἰς ἀντίστασιν· καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι παραδείγματος χάριν ἐν πολέμῳ, ὅτε ἦν εὐκόλος αὐτοῖς ἡ σωτήριος φυγή, ἐγένετο φειδωλὴ χρῆσις καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ κολάζειν αὐτούς, καὶ τοῦτο ἀπήλπιζε τὸν παρ' Ἀριστοφάνει κύριον καὶ ἐποίει αὐτὸν καταρᾶσθαι τὴν τοιαύτην καταναγκαστικὴν πρὸς τὸν δοῦλον ἠπιότητα, «ἀπόλοιο δῆτ', ὦ πόλεμε, πολλῶν οὔνεκα, ὅτι οὐδὲ κολάσαι ἔξεστί μοι τοὺς οἰκέτας.» Τοῦτο ὅμως ἦν μόνον ὑπαγόρευσις τοῦ ἰδίου τῶν δεσποτῶν συμφέροντος καὶ πολιτικὸς λόγος, προφυλάττων ἀπὸ ἐνόπλου ἀντιστάσεως ἢ ἀποδράσεως τῶν δούλων καὶ οὐχὶ διαγωγῆ, διαγεγραμμένη ὑπὸ τινος νομικῆς διατάξεως, ὡς τινες ἐνόμισαν. Πρὸς τούτοις οἱ κύριοι, ἐπίσης τὸ ἴδιον συμφέρον ἐπιδιώκοντες, ὑπέθαλπον καὶ διενήργουν καὶ τὰ συνοικέσια τῶν δούλων, ἵνα ἐξομηρεύωσιν αὐτοὺς διὰ τῆς τεκνοποιίας, ἥτοι ἵνα κατέχωσιν αὐτοὺς μᾶλλον συνδεδεμένους μετὰ τοῦ οἴκου διὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἅτινα ἔμελλον χρησιμεύειν ὡς ὄμηροι καὶ ἐνέχυρα. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ δουρικὰ συνοικέσια καὶ αἱ τεκνοποιαὶ αὐτῶν πάντως ὄφειλον γίνεσθαι τῇ συναινέσει τοῦ κυρίου αὐτῶν. Καὶ ἄλλα δὲ προφυλακτικὰ ἐμηχανῶντο κατὰ τῆς πληθύος καὶ ἀπειθείας τῶν δούλων ἐν τε τοῖς ἰδιωτικοῖς οἴκοις καὶ ἐν ταῖς πολιτείαις, ὡς ἰδίως ἀπέφευγον τὸ ἔχειν πολλοὺς δούλους ὁμοφύλους· ῥητῶς δὲ ἀπαγορεύουσι τοῦτο καὶ οἱ θεωρητικοὶ φιλόσοφοι ἐπισκοπῶ τοῦ καταστῆσαι εὐκολωτέραν τὴν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν τῶν δούλων, καὶ ὁ μὲν Πλάτων συνιστᾷ «μὴ πατριώτας εἶναι ἀλλήλων τοὺς μέλλοντας ῥᾶον δουλεύσειν», ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἀπαγορεύει καὶ ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς οἴκοις «μὴ κτᾶσθαι ὁμοεθνεῖς πολλοὺς, ὡσπερ καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν.» Ἔτι δὲ πρὸ πάντων διὰ τοῦ διαφόρου τρόπου τῆς μεταχειρίσεως αὐτῶν προσεπάθουν διαιρεῖν καὶ κατέχειν αὐτοὺς ὅτι μάλιστα ἀσυμφώνους πρὸς ἀσφάλειαν καὶ ἀποφυγὴν νεωτερισμῶν, καὶ ἐπομένως καὶ αὐτοὶ

ἐν τῇ σφαίρᾳ αὐτῶν διαιροῦντες ἐδέσποζον. Πρὸς δὲ τοῦτο παρεί-
 χεν αὐτοῖς ἐκ φύσεως εὐθετον ἀφορμὴν καὶ εὐκολίαν ἢ μεγάλην
 πληθὺς καὶ ποικιλία τῶν ἐργασιῶν, πρὸς ἃς μετεχειρίζοντο αὐ-
 τούς. Τινὰς μὲν αὐτῶν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὀφείλομεν ἀναρτᾶσθαι
 καὶ ἀποδεικνύειν εὐνοὺς ἡμῶν διὰ τιμῆς καὶ ἄλλων διακριτικῶν
 δωρεῶν, ἄστινας ἀποδοτέον τοῖς ἐλευθεριωτέροις αὐτῶν, τινὰς δὲ,
 τοὺς ἐργάτας, διὰ τοῦ πλήθους τῆς τροφῆς καὶ τῆς ἐργασίας·
 «ὄντων δὲ τριῶν, ἔργου, κολάσεως καὶ τροφῆς, δεῖ ποιεῖσθαι σκέ-
 ψιν καὶ διανέμειν τε καὶ ἀνιέναι κατ' ἀξίαν ἕκαστα, διότι ἢ πρὸς
 τοὺς δούλους ὀμιλία καὶ συμπεριφορὰ χρήζει εἶναι τοιαύτη, ὥστε
 μήτε ἐὰν αὐτοὺς ὑβρίζειν μήτε ἀνιέναι», καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ὀφεί-
 λουσιν εἶναι ἐπιστάται καὶ ἐπίτροποι ἐπὶ τῶν λοιπῶν, ἢ οἱ πιστοὶ
 τῶν κυρίων αὐτῶν, οἵτινες πολλάκις μεταχειρίζονται αὐτοὺς πρὸς
 τὰς σπουδαιότατας ἀποστολάς καὶ διεξαγωγὰς ὑποθέσεων, πρὸς
 φυλακὴν τῶν τοῦ οἴκου τροφίμων καὶ ἐπιτηδείων (πρὸς τοῦτο δὲ
 εἶδομεν ὅτι συνήθως ἐξέλεγον τὴν σωφρονεστάτην πασῶν τῶν
 δούλων γυναικῶν) καὶ πρὸς ἄλλα τοιαῦτα, ἄλλοι δὲ ἦσαν καθ'
 αὐτὸ ἀνδράποδα, περὶ ὧν καὶ ὁ Πλάτων συμβουλεύει τοὺς κυρί-
 ούς, ὅπως προσφέρωνται πρὸς αὐτοὺς μετ' αὐστηρότητος· «κολά-
 ζειν γεμὴν ἐν δίκῃ δούλους δεῖ καὶ μὴ νοθετοῦντας ὡς ἐλευθέρους
 θρύπτεσθαι ποιεῖν τὴν δὲ οἰκέτου πρόσρησιν χρὴ σχεδὸν ἐπίταξιν
 πᾶσαν γίνεσθαι, μὴ προσπαίζοντας μηδαμῆ μηδαμῶς». Καίτοι ὁ
 Ἀριστοτέλης ἀντιμάχεται πρὸς τὸν ἀποκλειστικῶς ἐπιτακτικὸν τρό-
 πον τῆς μετὰ τῶν δούλων συμπεριφορᾶς τοῦ δεσπότου· «διὸ
 λέγουσιν οὐ καλῶς οἱ λόγου τοὺς δούλους ἀποστεροῦντες καὶ
 φάσκοντες ἐπιτάξει χρῆσθαι μόνον· νοθετητέον γὰρ μᾶλλον τοὺς
 δούλους ἢ τοὺς παῖδας·» διότι, ὑποτεθέντος ὅτι ὁ δοῦλος ἐστὶ
 χρήσιμος πρὸς τὰ ἀναγκαῖα καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο δεῖται μικρᾶς ἀρε-
 τῆς καὶ τσαύτης, ὥστε μήτε δι' ἀκολασίαν, μήτε διὰ δειλίαν
 παραλείψαι τι τῶν ἔργων, ὁ δεσπότης ὀφείλει γίνεσθαι αἴτιος ταύ-
 τῆς τῆς ἀρετῆς τοῦ δούλου, ὅπερ δύναται κατορθῶσαι διὰ τοῦ
 λόγου καὶ τῆς νοθεσίας.

§ 16. Ἐνταῦθα σημειωτέον καὶ τινὰ λεπτομερέστερα περὶ
 τῶν διαφόρων ἔργων τῶν ἐμπιστευομένων τοῖς δούλοις ὑπὸ τῶν

κυρίων αὐτῶν. Ἐὰν ὁ κύριος διώκει αὐτὸς τὰ κτήματα καὶ τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ καὶ ἐπεμελεῖτο αὐτὸς τῆς καλλιεργείας αὐτῶν, ὡς ὁ παρὰ Ξενοφῶντι Ἰσχύμαχος, ὁ τύπος, οὕτως εἶπεῖν, τοῦ Ἑλληνος οἰκονόμου καὶ εὐπόρου ἰδιοκτήτου, εἶχεν ἐνεῖ φυσικῶ τῶ λόγῳ καὶ πολλοὺς δούλους, οἵτινες ἦσαν ὑποβεβλημένοι ὑπὸ τινὰ ἐπιστάτην ἢ ἐπίτροπον, ὅς ἦν καὶ αὐτὸς δοῦλος. Τοῖς ἐπιτρόποις τούτοις ἐπετρέπετο πολλάκις καὶ ὅλη ἢ ἐπιστάσια καὶ διοικήσεις τῶν κτημάτων, ἐν ᾧ ὁ ἰδιοκτήτης ὅλος ἀφιεροῦτο εἰς τὰ πολιτικά καὶ ἄλλα ὑψηλότερα ἔργα· «ἀ γὰρ τὸν δοῦλον ἐπίστασθαι δεῖ ποιεῖν, ἐκεῖνον (τὸν δεσπότην) δεῖ ταῦτα ἐπίστασθαι ἐπιτάττειν· διὸ ὅσοις ἐξουσία μὴ αὐτοὺς κακοπαθεῖν, ἐπίτροπος λαμβάνει ταύτην τὴν τιμὴν, αὐτοὶ δὲ πολιτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν.» Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ μέγας πολιτικὸς Περικλῆς εἶχεν ἄριστον περὶ τὴν οἰκονομίαν οἰκέτην, ὄνοματι Εὐάγγελον, καὶ παρ' Ἀριστοτέλει γενικώτερον διακρίνονται δούλων εἶδη δύο, ἐπίτροπος καὶ ἐργάτης. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἐνδον τῆς οἰκίας ταμίου, καὶ πολλάκις αἱ ἐκφράσεις ἐπίτροπος, οἰκονόμος καὶ ταμίας πολλαχῶς εὐρηγνται ἐν συνωνύμῳ χρήσει. Τῶ ταμίᾳ ἢ τῇ ταμίᾳ (διότι εἰδομεν ὅτι μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο καὶ γυναῖκες, ὡς συνηθέστατα ἀπαντῶνται τοιαῦται αἰδοῖαι ταμίαι οὐχὶ μόνον παρ' Ὀμήρῳ, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα) ἦν ἐπιτετραμμένη ἢ διαχειρίσις πάσης τῆς οἰκονομίας, ἐφ' ὅσον ἢ περὶ τούτου φροντὶς ἀπέβαινε δύσκολος ἢ ἀδύνατος αὐτῶ τῶ οἰκοδεσπότη ἢ τῇ οἰκοδεσποίνῃ. Πάντων τῶν τροφίμων ἢ ἐπιτηδείων ἢ ἐπιτήρησις καὶ φυλακὴ ἦν αὐταῖς ἐμπεπιστευμένη, ἐκ δὲ τούτων ἐξέφερον μὲν, ὅτι ἦν ἀναγκαῖον, τὰ δὲ λοιπὰ ἐτήρουν κεκλεισμένα καὶ σχεδὸν ἐσφραγισμένα. Διὸ καὶ ὁ παρ' Ἀριστοφάνει Φιλοκλέων εἰσάγεται λέγων ὅτι οὐ δύναται ὑπομεῖναι προσμένων τὸν ταμίαν, μέχρις οὗ παραθέσῃ οὕτως τὸ πρόγευμα. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τῆς ἀσφαλεστέρας διαφυλάξεως τῶν ἐμπεπιστευμένων ἐπιτηδείων ἐδίδοτο αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ κυρίου καὶ δακτύλιος σφραγιδοφόρος, ὅπερ τεκμηριοῦσιν ἡμῖν αἱ ἐπαμφοτερίζουσαι λέξεις τοῦ παρ' Ἀριστοφάνει Δήμου καὶ ἢ τοῦ Κλέωνος ἀπάντησις πρὸς τὸν Δῆμον εἰπόντα, «καὶ νῦν ἀπόδος τὸν δακτύλιον, ὡς οὐκέτ' ἐμοὶ ταμιεύσεις», ὁ Κλέων ἀπαντᾷ, «ἔχε· τὸσούτο

δ' ἴσθι, ὅτι εἰ μὴ μ' ἐάσεις ἐπιτροπεύειν, ἕτερος αὖ ἐμοῦ πανουργότερός τις ἀναφανήσεται». Ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι δοῦλοι εὐχρηστοὶ εἰς ποικιλωτάτας καὶ τινὰς εὐτελεστάτας ὑπηρεσίας, οἷαι ἦσαν αἱ τοῦ οἰνοχόου, τοῦ ὀψώνου ἢ ὀψωνητοῦ μέχρι καὶ τῆς τοῦ ὑδροφόρου καὶ λασανοφόρου· ἐκτὸς τούτων ἦν καὶ ἡ ταπεινοτάτη πασῶν ὑπηρεσία καὶ κατάστασις τοῦ θυρωροῦ, ὃς ἐθεωρεῖτο οὐδέν τι πλεόν, ἢ φύλαξ τις κύων, μόνον οὐχὶ προσδεδεμένος ἀλύσεσιν, ὡς παρὰ Ῥωμαίοις· «δοκεῖ δὲ καὶ ἐν ταῖς μεγάλαις οἰκονομίαις χρήσιμος εἶναι θυρωρός, ὃς ἂν ἢ ἀχρηστος τῶν ἄλλων ἔργων, πρὸς σωτηρίαν τῶν εἰσφερομένων καὶ ἐκφερομένων». τοιαύτη ἦν καὶ ἡ περὶ τούτων θεωρία. Πάντων τούτων τὰ ἔργα, γεγόμενα πάντως ἀναγκαῖα παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ πλουσιωτέροις Ἕλλησιν, οὐδεμιᾶς περαιτέρω ἐρμηνείας χρήζουσι, καὶ εἰσὶ πάντως ἀποκυήματα τοῦ ἐπὶ Ῥωμαιοκρατίας διαφθαρέντος ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος κατὰ μίμησιν τῶν ἀγερώχων καὶ διεφθαρμένων Ῥωμαίων δεσποτῶν, παρ' οἷς ἐκ τοῦ ὅλου στρατοῦ δούλων διαφόρων κατηγοριῶν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα μόνον τὸν ἀναλέκτην, ἄλλον κύνα τῶν Ῥωμαϊκῶν συμποσίων, τοὺς παιδαγωγούς, τοὺς φορεῖς. Ἐὰ κατὰ τοὺς τελευταίους καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἀρκούντως περιγράφονται διὰ τῆς παρὰ Λουκιανῷ ἀκολούθου κατακρίσεως τοῦ ἔθους καὶ τῶν δεσποτῶν: «ὕμεῖς, οἱ τοῖς ἀνθρώποις ἅτε ὑπόζυγιοις χρῆσθε, κελεύετε δ' αὐτοὺς ὥσπερ ἀμάξας τὰς κλίνας τοῖς τραχήλοις ἀγειν· αὐτοὶ δ' ἄνω κατάκεισθε τρυφῶντες καὶ ἐκεῖθεν, ὥσπερ ὄνους, ἠνιοχεῖτε τοὺς ἀνθρώπους ταύτην, ἀλλὰ μὴ ταύτην τρέπεσθαι κελεύοντες».

§ 17. Σημειωτέον δὲ πρὸς τούτοις καὶ τινὰ ἰδίως περὶ τῶν θεραπεινῶν ἢ δούλων τοῦ θήλεος φύλου. Ὅτι ἐν γένει αἱ δοῦλαι ἦσαν οὐχὶ τόσοι πολυάριθμοι, ὅσον οἱ δοῦλοι τοῦ ἀρρένου φύλου, τοῦτο φυσικόν, διότι ἦν ἀδύνατον τὸ μεταχειρίζεσθαι αὐτὰς πρὸς τὴν ποικιλίαν ἐπιτηδευμάτων καὶ πρὸς βαρείας ἐργασίας. Ὑπῆρχον μὲν δοῦλαι, κατασκευάζουσαι διάφορα γυναικεῖα ἔργα πρὸς πώλησιν, ὡς ἀναφέρεται ἡμῖν γυνὴ ἀμόργινα ἐπισταμένη ἐξεργάζεσθαι καὶ ἔργα λεπτὰ εἰς τὴν ἀγορὰν ἐκφέρουσα, ἀλλὰ φυσικῶς τῷ λόγῳ ὁ ἀριθμὸς τούτων ὤφειλεν εἶναι περιορισμένος καὶ κατὰ

τοῦτο, καθ' ὅσον μάλιστα καὶ αἱ πλεῖσται τῶν γυναικείων ἐργασιῶν, ὡς ἡ ὑφαντικὴ, ἡ ποικιλτικὴ, ἤτοι ἡ τέχνη τοῦ ποικίλλειν (κεντᾶν) ἐγίνοντο καὶ ὑπὸ ἀνδρῶν, καὶ ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον ἀναφέρεται ἡμῖν καὶ ἀνὴρ ποικιλτής. Ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ πρὸς τὴν κυρίως ὑπηρεσίαν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν παρὰ τοῖς εὐπορωτέροις φαίνεται ὅτι ἦν οὐχὶ εὐκαταφρόνητος, καὶ ἔπρεπεν εἶναι οὕτως, διότι πολλὰ τῶν τῆς οἰκονομίας πραγμάτων, ἅτινα παρὰ τοῖς νεωτέροις ἀγοράζονται συνήθως ἔτοιμα, ταῦτα ἦν ἀνάγκη κατασκευάζεσθαι ὑπ' ἐκείνων μόνον. Ἐν τινι μικρᾷ ἑλληνικῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ οἰκονομίᾳ εὐρίσχομεν ὅτι ἐκτὸς τῶν ἀρρένων δούλων ὁ ἀνὴρ ἀφῆκε κληρονομίαν καὶ δύο μόνον. θεραπεῖνας καὶ παιδίσκην· ἀλλ' ἐν τοῖς πλουσιωτέροις οἴκοις βεβαίως ὑπῆρχον πλείονες δοῦλαι διὰ τὸ ἀλῆθειν καὶ μαγειρεύειν, διὰ τὸ τηρεῖν τὴν τάξιν καὶ καθαριότητα ἐν τῷ οἴκῳ. Προσθετέον ταύταις τὰς ἀσχολουμένας εἰς τὸ νήθειν καὶ ἄλλας τοιαύτας γυναικείας ἐργασίας, ἐν αἷς ἐβοήθουν πρὸ πάντων τὴν δέσποιναν, προετοιμάζουσαι τὰ ἀναγκαῖα καὶ κοπιαστικώτερα ἔργα, ἐν ᾧ αὐτὴ ἐπεφύλαττεν ἑαυτῇ ἢ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς συμπάσης ἐργασίας ἢ τὴν λεπτοτέραν καὶ διανοητικωτέραν ἐργασίαν· συγκαταλεχτέον ἔτι καὶ τὰς τίθθας καὶ τροφούς καὶ τὴν ἰδίως θεραπείαν τῆς οἰκοδεσποίνης, τὰς κομμωτρίδας. Μεταξὺ τούτων εὐρίσκετο πολλάκις καὶ μία μᾶλλον εὐνοουμένη ὑπὸ τῆς δεσποίνης, ἄβρα καλουμένη καὶ ἐπέχουσα τόπον τῆς παρὰ τοῖς νεωτέροις ἰδίως θαλαμηπόλου (*femme de chambre*). «ἄβρα οὔτε ἀπλῶς θεράπεινα, οὔτε ἡ εὐμορφος θεράπεινα λέγεται, ἀλλ' οἰκότριψ γυναικὸς κόρη καὶ ἔντιμος, εἴτε οἰκογενής, εἴτε μὴ», καὶ «ἔστιν ἄβρα κατὰ Πausανίαν ἡ σύντροφος καὶ παρὰ χεῖρα θεράπεινα, ἢ καὶ οἰκότριψ καὶ ἔντιμος»· ταῦτα παρὰ τοῖς γραμματικοῖς· παρὰ δὲ Πολυδεύκει σημειοῦται ἰδίως ὅτι τὸ ἀντιστοιχοῦν τῷ οἰκότριβι δούλῳ ὄνομα δούλης ἐν τῷ οἴκῳ γεννηθείσης ἦν σηκίς, εἴτε ἀπλῶς ἢ κατ' οἶκον θεράπεινα ἐννοεῖται διὰ τούτου, εἴτε αἱ οἰκογενεῖς παιδίσκαι. Ἐὰν δὲ ἐνίοτε διακρίνονται ἀπὸ τῶν ἄλλων θεραπειῶν αἱ παιδίσκαι, διὰ τούτων ἐννοοῦνται ἀπλῶς αἱ νεώτεραι τὴν ἡλικίαν, μὴ ὑποσημαινομένης διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἄλλης τινὸς ἰδιότητος ἢ ἐργασίας δουλι-

κῆς ἰδιαζούσης. «Παιδίσκην τὴν Θεραπαινίδα Λυσίας ὠνόμασεν, εἰ μὴ ἀμφίβολόν ἐστι τοῦνομα, πότερον ἡλικίας ἢ τύχης.» Ἄλλη δὲ ἔτι γενικὴ ὀνομασία διὰ θηλείας δούλας εὔρηται καὶ παιδισκάρια καὶ δουλάρια, καὶ ὑπὸ τὴν τελευταίαν μάλιστα ἐπωνυμίαν οὐδέποτε ἐνοοῦντο ἄρρενες δοῦλοι.

§ 18. Ἐκτὸς τῶν διαφορῶν τούτων κατηγοριῶν καὶ τῶν ποικιλωτάτων ὑπηρεσιῶν τῶν δούλων ἑκατέρου τοῦ φύλου οἱ ἄρρενες δοῦλοι διετίθεντο πρὸ πάντων καὶ πρὸς ἐπιχειρήσεις, ἐν αἷς οἱ κύριοι αὐτῶν ἐπειρῶντο ἀνακτᾶσθαι μετὰ τόκου μεγάλου τὰ εἰς αὐτοὺς καταναλωθέντα κεφάλαια· καὶ οὕτως οὐχὶ μόνον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν δούλων, οὐς ἐκέκτητο ὁ Ἕλλην ἰδιώτης, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως αὐτῶν, διέφερον ἢ παρ' Ἕλλησι δουλεία τῆς παρὰ Ῥωμαίοις, παρ' οἷς οἱ δοῦλοι ἐφρόντιζον μόνον περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ κυρίου ἢ ἐχρησίμευον πρὸς τρυφήν καὶ ματαιότητα, ἐν ᾧ παρ' Ἕλλησιν οἱ πολλοὶ δοῦλοι ἦσαν καὶ προσοδοφόρον κεφάλαιον. Οὕτω περὶ Ῥωμαίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη παρατηρεῖται ὅτι «Ῥωμαίων ἕκαστος κέκτηται πλείστους ὄσους οἰκέτας· καὶ γὰρ μυρίους καὶ δισμυρίους καὶ ἔτι πλείους δὲ πάμπολλοι κέκτηνται, οὐκ ἐπὶ προσόδοις δέ, ὥσπερ ὁ τῶν Ἑλλήνων ζάπλουτος Νικίας, ἀλλ' οἱ πλείους τῶν Ῥωμαίων συμπροϊόντας ἔχουσι τοὺς πλείστους.» Περὶ τῶν ἐργαζομένων καὶ προσοδοφόρων δούλων τοῦ Ἕλληνος, οἵτινες δύνανται παραβάλλεσθαι πρὸς τοὺς ἐργάτας τῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις ἐργοστασίων κατὰ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως ἐκδοχὴν, γενήσεται πάλιν λόγος καὶ ἀλλαχοῦ. ἐνταῦθα δὲ σημειοῦντες μόνον ὅτι οὔτοι ἠδύναντο εἶναι χερνῆτες, ἤτοι ζῶντες ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ βάνουσοι τεχνῖται, δημιουργοὶ σκυτοτομικῆς, ἐργάται ἐν τοῖς μεταλλείοις, μαχαιροποιοί, κλινοποιοί, ἢ καὶ μισθούμενοι γεωργίας, ἢ ὀπώραν, ἢ τι θέρους, καὶ ἐν γένει ἀνδράποδα μισθοφοροῦντα, ἀπαραλλάκτως ὡς ἀναφέρεται καὶ οἰκία μισθοφοροῦσα, ἀναφέρομεν ἔτι μόνον ὅτι πάντως καὶ ἐξ αὐτῶν τινες ἔζων ὄλως ἀνεξαρτήτως καὶ ἐτέλουν ἢ ἀπέφερον τοῖς κυρίοις ὠρισμένον μέρος τοῦ κέρδους αὐτῶν μόνον, καὶ τοῦτο τὸ τελούμενον ἀργύριον ἐκαλεῖτο συνηθέστερον ἀποφορὰ ἢ καὶ μισθός· διὸ καὶ οἱ

τοιοῦτοι δοῦλοι καλοῦνται ἀνδράποδα μισθοφοροῦντα, μᾶλλον ὡς τελοῦντες καὶ μισθὸν τοῖς κυρίοις αὐτῶν, ἀφ' οὗ ἔτρεφον καὶ ἑαυτούς. Πιθανῶς οἱ τοιοῦτοι δοῦλοι καλοῦνται ἔτι παρὰ τοῖς ῥήτορσι καὶ χωρὶς οἰκοῦντες, εἰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ ἤθελον ἐννοεῖν διὰ τούτου τοὺς ἀπελευθέρους. Ἄλλοι δὲ πάλιν κατηναγκάζοντο ἐργάζεσθαι ἐν κοιναῖς ἀγέλαις ὑπὸ ἐπιστάτας ἔργων ἢτοι ἐργοδιώκτας.

§ 19. Ἄλλ' οἱ ἐργαζόμενοι οὗτοι δοῦλοι φυσικῶς διηροῦντο εἰς δούλους μειζόνων σωματείων καὶ εἰς δούλους ἰδιωτικῶν οἰκιῶν. Οἱ πρῶτοι δὲ ἀνήκον εἰς ναοὺς ἢ εἰς πόλεις. Οἱ τῶν ναῶν εἰσὶ διακριτέοι ἀπὸ τῶν ἱεροδούλων, οἵτινες εἰσὶν ἐκούσιοι δοῦλοι τοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ γνησίους δούλους τοῦ θεοῦ εἶχον οἱ διάφοροι εὐποροῦντες ναοὶ διὰ τὰς ταπεινοτέρας ὑπηρεσίας καὶ τὰς καθ' ἑκάστην ἀνάγκας ἐπίσης, ὡς καὶ ἰδιώτης εἶχε παρομοίους· διὸ ἀναφέρεται ἡμῖν οἰκέτης τοῦ Διός, ὀνομαζόμενος ξυλεύς, «ὃ ἔργον πρόκειται τὰ εἰς τὰς θυσίας ξύλα τεταγμένου λήμματος καὶ πόλεσι παρέχειν καὶ ἀνδρὶ ἰδιώτη». Οὗτοι οἱ δοῦλοι ἦσαν πραγματικῶς αἰχμάλωτοι καὶ ἄλλως ἀργυρώνητοι δοῦλοι, καὶ παρ' Ἡροδότῳ ἀναφέρεται ἔτι καὶ αἰχμάλωτός τις γυνή ὡς ὑποζάχορος ἢτοι ὑπονεωχόρος τῶν χθονίων θεῶν· οἱ αὐτοὶ δὲ ἦσαν ἐνίοτε καὶ ἀναθήματα πόλεων, οἵαι ἦσαν αἱ ἐν τῷ ναῷ τοῖς Τροίας Λοκρίδες νεάνιδες, «αἱ καὶ ἀναμπέχονοι γυμνοῖς ποσίν, ἤύτε δοῦλαι, ἧῖαι σαίρεσκον Ἀθηναίης περὶ βωμὸν νόσφι κρηδέμνοιο, καὶ εἰ βαρὺ γῆρας ἔκοντο». Πάντως ὅμως ἀπὸ τούτων διακριτέον τὰς πρὸς τιμὴν ὑπὸ ἐπιλέκτων νεανίδων μεγάλων οἰκογενειῶν γινομένας ὑπηρεσίας, οἷον τὰς ἐν τῇ Ἀττικῇ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς ὑπὸ νεανίδων, αἵτινες ἐνταῦθα καὶ ἀναφέρονται ὑπὸ διαφόρους ἐπωνυμίας, ὡς ἀρρήφοροι, ἢτοι κρατοῦσαι κατὰ τὴν πομπὴν τῶν ἀρρηφορίων τὰ ἱερά σκεύη καὶ τὰ μυστικὰ σύμβολα τῆς Ἀθηνᾶς, ἐργαστῖναι, ἢτοι ἐργαζόμεναι τὸν ἱερὸν πέπλον, δειπνοφόροι, λουτρίδες ἢ πλυντρίδες, ὡς πάλιν οὐδέποτε πρέπει συγχέειν τοὺς ἰδίως ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄλλους ἐλευθέρους ὑπαλλήλους αὐτῶν μετὰ τῶν ἐνταῦθα μνημονευομένων παρὰ τοῖς ναοῖς δούλων. — Οἱ δὲ τῶν πόλεων δοῦλοι, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἰδίως

δημόσιοι οίκεται, ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐν χρήσει πρὸς τὰς κατω-
 τέρας ὑπηρεσίας τῶν εὐπορουσῶν πόλεων· διὸ καὶ ὁ Ἄριστο-
 τέλης μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἐπιμελειῶν παραδέχεται καὶ ὑπη-
 ρετικὰς ἐπιμελείας, «πρὸς ἃς αἱ πόλεις, ἂν εὐπορῶσι, τάττουσι
 δούλους.» Τούτων τῶν δημοσίων δούλων ἡ κατάστασις ἦν προ-
 τιμοτέρα, διότι οὗτοι ἠδύναντο ἀποβαίνειν καὶ ἀρκούντως εὐποροί,
 ὡς παρ' Αἰσχίνῃ ἀναφέρεται «ἄνθρωπος, δημόσιος οἰκέτης τῆς
 πόλεως, εὐπορῶν ἀργυρίου.» Ἄλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δοῦλοι τῶν ναῶν
 εἶχον πλείονα ἐλευθερίαν τῆς τῶν ἄλλων δούλων, ὡς ἀποδεικνύ-
 εται τοῦτο ἐκ τῆς περιστάσεως, καθ' ἣν δοῦλοι, μὴ δυνάμενοι
 ἀνέχεσθαι τὰς βιαιοπραγίας τῶν κυρίων κατέφευγον εἰς τὸν ναόν,
 ἵνα πωληθῶσιν ἐκεῖ ὡς δοῦλοι τοῦ Θεοῦ· καὶ ἄλλως δὲ ὑπὸ τὸν
 τύπον δωρεᾶς ἢ καὶ πωλήσεως δούλων παρὰ τινι ναῷ παρεῖχον
 αὐτοῖς οἱ κύριοι πραγματικὴν ἐλευθερίαν· τοιοῦτους φαίνεται ἰδίως
 ἐννοῶν ὁ Πλούταρχος, ἐνθα λέγει ὅτι «διατελοῦσιν ἐλεύθεροι καὶ
 ἄφρονοι τῶν ἄλλων δεσποτῶν, καθάπερ ἱερόδοιοι.» — Οἱ δὲ δοῦ-
 λοι πάλιν τῶν ἰδιωτῶν διηροῦντο εἰς ἀγροδούλους καὶ ἀστυδού-
 λους, ἤτις εἰς ἀγροτικούς ἢ ἀγροδιαίτους καὶ εἰς ἀστούς δούλους,
 ὡς καὶ αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς οὗτοι παρεῖχον, ἦσαν ποικιλώταται καὶ
 διάφοροι καὶ μάλιστα τοιαῦται, οἷας συνεπήγετο ἡ δίαιτα καὶ ἡ
 χρεία τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν φύλων, τῶν διαφόρων κοινωνικῶν
 τάξεων καὶ τὰ τοιαῦτα· διὸ καὶ κατὰ ταύτας τὰς ἐργασίας ὁ Ἄρι-
 στοτέλης διακρίνει διάφορα εἶδη δούλων· «δούλου δ' εἶδη πλείω
 λέγομεν· αἱ γὰρ ἐργασίαι πλείους ὧν ἐν μέρος κατέχουσιν οἱ
 χερνήτες· οὗτοι δ' εἰσὶν, ὥσπερ σημαίνει καὶ τοῦνομα, οἱ ζῶντες
 ἀπὸ τῶν χειρῶν· ἐν οἷς ὁ βάνουσος τεχνίτης ἐστί». Καὶ δουλι-
 κάς μὲν ἐργασίας γυναικῶν καταλέγει παρ' Εὐριπίδῃ ἢ Πολυξένη,
 ἐνθα λέγει ὅτι δούλη γενομένη ὑποβληθήσεται ὑπὸ τοῦ ἀγορά-
 στοντος αὐτὴν δεσπότης εἰς σιτοποιὸν ἀνάγκην ἐν δόμοις, σαίρειν
 τε δῶμα κερκίσιν τ' ἐφεστάναι,» — ἐργασίαι δ' ἀνδρῶν δούλων
 περιεγράφησαν μὲν καὶ ἀνωτέρω, προσθετέον δ' ἐνταῦθα καὶ τὰς
 τῶν ἐν πολυτελέσιν οἰκίαις δούλων, ὧν ὑπάρχουσι πολλὰ γένη,
 ὅ τε προστάτης καὶ οἱ ταμίαι καὶ οἱ κυαθίζοντες (οἰνοχόοι) καὶ
 οἱ γραμματεῖς καὶ λοιποὶ. Αὗται δ' αἱ δουλικαὶ ἐργασίαι καὶ

ὑπηρεσίαι κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς λεπτότητος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς ἀβρότητας τοῦ βίου ἀπετέλεσαν καὶ ἐντελές σύστημα καὶ ἐγένοντο καὶ ὑπόθεσις εἰδικῆς διδασκαλίας· καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ἡμῖν δουλικὴν ἐπιστήμην, «οἷαν περὶ ὃ ἐν Συρακούσαις ἐπαίδευσεν· ἐκεῖ γὰρ λαμβάνων τις μισθὸν ἐδίδασκε τὰ ἐγκύκλια διακονήματα τοὺς παῖδας»· ἀλλὰ καὶ ἀλλαγῶ τῆς Ἑλλάδος ἦν συνήθης ἡ τοιαύτη διδασκαλία, ὡς δυνάμεθα εἰκάζειν καὶ ἐκ τοῦ δουλοδιδασκάλου, δράματος ἐν Ἀθήναις διδαχθέντος ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Φερεκράτους.

§ 20. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν δούλων ἀποβαίνει δύσκολον καὶ τὸ εἰπεῖν τι ὠρισμένον καὶ γενικόν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἱματισμοῦ καὶ ἰδιαζούσης τινὸς στολῆς τῶν δούλων πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τῶν ἐλευθέρων. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν εὐρίσκομεν διάφορα ὀνόματα δούλων καὶ εἶδη κουρᾶς ὡς διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς δουλικῆς καταστάσεως, καὶ ῥητῶς ἀναφέρεται ἡμῖν ὅτι τὸ πάλαι οἱ ἐλεύθεροι διεκρίνοντο τῶν δούλων καὶ τοῖς ὀνόμασι καὶ ταῖς θριξί, καὶ ἰδιαίτερον εἶδος τριχώματος ἐκαλεῖτο ἀνδραποδώδης θρίξ. Ἀλλὰ τοῦλάχιστον τὰ ὀνόματα τῶν δούλων ὑπέκειντο εἰς μεγίστην αὐθαιρεσίαν ἐκ μέρους τῶν κυρίων αὐτῶν, οἵτινες μετέβαλλον κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ὀνόματα τῶν οἰκειῶν· τοιαύτης αὐθαιρεσίας παράδειγμα περὶ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὀνόματος τῶν δούλων εὐρίσκομεν παρὰ τινι Φιλοξένῳ, ὅστις, ἀγορασθεὶς ὡς δοῦλος, ἀπεκλήθη ὑπὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ Μύρμηξ· ἄλλως δὲ καὶ αἱ τοιαῦται μεταβολαὶ ἐστηρίζοντο καὶ ἐπὶ οἰουδήποτε συμβεβηκότος, παρατηρουμένου παρὰ τῷ δούλῳ, καὶ τοιοῦτον εἶδομεν ἀνωτέρω περὶ τινος δούλου ἐπικληθέντος Νουμηνίου διὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἠγοράσθη. Συνήθως ὁμοῦς ὠνόμαζον τοὺς δούλους δι' ὀνομάτων, ὑποδεικνυόντων ξένον τι μὴ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅθεν μετεφέρετο καὶ ἐπωλεῖτο ὁ τοιοῦτος δοῦλος, ἢ καὶ ἠρυσμένων ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης· «ἐξ ὧν γὰρ ἐκομίζοντο, ἢ τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις ὁμωνύμους ἐκάλουν τοὺς οἰκέτας ὡς Λυδὸν καὶ Σύρον (καὶ Κᾶρα, καὶ ἐν Ἀθήναις Σκύθην καὶ Ἰάπυγα), ἢ τοῖς ἐπιπολάζουσιν ἐκεῖ ὀνόμασιν ὡς Μάνην ἢ Μίδαν τὸν Φρύγα, Τίβιον δὲ τὸν Παφλαγόνα». Παραβλητέα τούτοις

καὶ τὰ ὀνόματα Ξανθίας, Καρίων καὶ τὰ τοιαῦτα. Λίαν δὲ προσφυῶς καὶ ἀστείως ὁ Κικέρων χαρακτηρίζει καὶ τὴν ἐκ τῶν κυριωτέρων χωρῶν τῆς Ἀσίας καταγωγὴν τῶν δούλων, ἐνθα ἀποτεινόμενος πρὸς Ἑλληνας λέγει· «πότερον ἡμετέρα ἢ ὑμετέρα ἐστὶν αὕτη ἡ παροιμία, ὅτι ὁ Φρύξ γίνεται βελτίων διὰ τῶν πληγῶν («Φρύξ ἀνὴρ πληγεὶς ἀμείνων καὶ διακονέστερος»· νωθοὶ γὰρ δοκοῦσιν οἱ Φρύγες οἰκέται). Τί δὲ περὶ ὅλης τῆς Καρίας; Ἐν τῇ ὑμετέρα γλώσση πάγκοινον τοῦτο, ὅτι ἐὰν Θέλης πειραθῆναι τινὸς μετὰ κινδύνου, ὀφείλεις ποιεῖν τοῦτο ἐπὶ Καρὸς («ἐν Καρὶ τὸν κίνδυνον» καὶ ἐν Καρὸς αἴση [μοίρα] τιμᾶν τινα»). Τί δὲ ἄλλο ὑπάρχει τόσον τετριμμένον ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσση ἢ τὸ λέγεσθαι περὶ τινος εὐτελεστάτου ὅτι κρίνεται ὁ «ἔσχατος Μυσῶν»; Τί δὲ εἶπω περὶ τῆς Λυδίας; Τίς ποτε τῶν Ἑλλήνων ἐποίησε κωμῳδίαν, ἐν ἣ ὁ πρωταγωνιστὴς δοῦλος ἦν ἄλλος τις ἢ Λυδός; *) — Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων τῶν ἀναμνησκόντων τὴν καταγωγὴν τῶν δούλων ἄλλα πάλιν ἦσαν ἐλληνικώτατα καὶ διὰ τοῦτο δυσδιάκριτα ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐλευθέρων, πλὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς ὠρισμένην τινὰ ἐργασίαν αὐτῶν, καὶ ἐν ᾧ π. γ. ἀναφέρεται ὅτι δοῦλός τις ἐκαλεῖτο Εὐδρομος ἀπὸ τῆς περὶ τὸ τρέχειν ταχύτητος καὶ ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ, ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς εἶχεν εἴκοσι τέσσαρας παῖδας καλουμένους διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν εἴκοσι τεσσάρων στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου. Μόνον ἐν Ἀθήναις ἦν ἀπηγορευμένον τοῖς δούλοις καὶ ταῖς δούλαις τὸ φέρειν ἐνδοξὰ τινὰ ὀνόματα ἢ μεγάλων ἀνδρῶν ἢ ὀρησκευτικῶν ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων. Οὕτω διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου ἀπηγορεύθη τοῖς δούλοις τὸ ἔχειν τὰ ὀνόματα τῶν γενναιοτάτων ἐλευθερωτῶν Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος,

*) „Utrum igitur nostrum est an vestrum hoc proverbium: Phrygem plagis fieri meliorem? Quid de tota Caria? Nonne hoc vestra voce vulgatum est: si quid cum periculo experiri velis, in Care id potissimum esse faciendum? Quid porro in Graeco sermone tam tritum est, quam, si quis despicatur ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur? Nam quid ego dicam de Lydia? Quis unquam Graecus comœdiam scripsit, in qua servus primarum partium non Lydus esset“?

οἵτινες ἀπέκτειναν τὸν τύραννον πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσονομίας, διότι ἐνόμιζον ἀνόσιον τὸ μολύνεσθαι διὰ τοῦ δουλικοῦ μιάσματος τὰ τῇ πατρίῳ ἐλευθερίᾳ καθιερωμένα ὀνόματα, ὡς παρ' Αὐλῷ Γελλίῳ σημειοῦται *). Ἄλλ' ἴσως ἡ μερικὴ αὕτη ἀπαγόρευσις ἀποδεικνύει σαφῶς ὅτι οἱ δοῦλοι ἠδύναντο ἔχειν καὶ ἐλευθέρων ὀνόματα· ἐν πολλαῖς μάλιστα διαθήκαις ἀναφέρονται ὡς ὀνόματα δούλων τὰ τῶν διασημοτάτων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, οἷον Κίμων, Φίλων, Καλλίας, Διονύσιος, Δημήτριος, Κρίτων, Χάρης, Εὐφράνωρ, Ἀγάθων, Νικίας κ. τ. λ. Περὶ δὲ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν δούλων φαίνεται ὅτι ἀληθεύει τόσον μόνον, ὅτι ἡ ἐσθῆς τούτων ἦν συνήθως ἀπλουστέρα καὶ πενιχροτέρα καὶ οὐχὶ εὐσιωδῶς διάφορος τῆς τῶν πτωχοτέρων ἐλευθέρων ἀνδρῶν, καὶ ἐκ ταύτης τῆς περὶ τὸν ἱματισμὸν ὁμοιότητος νομίζει ὁ Ξενοφῶν ὅτι πράγματοι καὶ ἡ ἀκολασία καὶ ἡ μεγάλη ἐλευθερία τῶν δούλων, ὡς ἀπαγορεύσαντος τοῦ νομοθέτου τὸ παίειν τοὺς δούλους ἐκ φόβου μὴ τύπτηται ὁ ἐλεύθερος Ἀθηναῖος, οὐχὶ δὲ ἐκ καθαρᾶς φιλάνθρωπίας καὶ δικαιοσύνης ἀπονεύσαντος αὐτοῖς πλείονα ἐλευθερίαν· «τῶν δούλων αὖ, λέγει, καὶ τῶν μετοίκων πλείστη ἐστὶν Ἀθήνησιν ἀκολασία, καὶ οὔτε πατάξαι ἔξεστιν αὐτόθι οὔτε ὑπεκστήσεται σοι ὁ δοῦλος· οὐ δ' ἐνεκέν ἐστὶ τοῦτο ἐπιχώριον, ἐγὼ φράσω· εἰ νόμος ἦν τὸν δοῦλον ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρου τύπτεσθαι ἢ τὸν μέτοικον ἢ τὸν ἀπελεύθερον, πολλάκις ἂν, οἰήθεις εἶναι τὸν Ἀθηναῖον δοῦλον, ἐπάταξεν ἂν· ἐσθῆτά τε γὰρ οὐδὲν βελτίω ἔχει ὁ δῆμος αὐτόθι ἢ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ μέτοικοι, καὶ τὰ εἶδη οὐδὲν βελτίους εἰσὶν». Ἀληθές ὅτι ῥητῶς εὐρηγνταί τινα ἐνδύματα ὡς ἀποκλειστικῶς ἀνήκοντα εἰς τοὺς δούλους, ὡς ὁ λεγόμενος ἑτερομάσχαλος χιτῶν ἀποδίδεται τοῖς οἰκέταις, ἐν ᾧ ὁ ἀμφιμάσχαλος χιτῶν ἀνήκει εἰς τοὺς ἐλευθέρους καὶ αἱ διφθέραι, αἱ ἐξωμίδες καὶ αἱ κυναῖ, περὶ ὧν τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ, καὶ ἅς ὁ Ἀριστοφάνης ἀποδίδει τοῖς δούλοις, ἔνθα λέγει περὶ τινῶν δούλων «καὶ νῦν γε τούτῳ τὸν παλαιὸν δεσπότην πρὸς βίαν χειροῦσιν οὐδὲν

*) „Quoniam nefas ducerent Athenienses nomina libertati patriae devota servili contagio pollui“.

τῶν πάλαι μεμνημένοι διφθερῶν κάξωμίδων, ὡς οὗτος αὐτοῖς ἤμ-
πόλα καὶ κυνάς καὶ τοὺς πόδας, χειμῶνος ὄντος ὠφέλει», — αἱ
αὐταὶ αὐταὶ ἐχρησίμευον συνήθως καὶ πρὸς γενικώτερον ἱματισμὸν
τῶν ἀπόρων καὶ χωρικῶν, ὡς κατωτέρω γενήσεται πλατύτερον
λόγος ἐν τῷ περὶ ἐνδυμάτων κεφαλαίῳ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΡΡΙΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ἢ ΑΨΥΧΟΥ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙΝ.

§ 1. Ἐκτὸς τῶν προμνησθέντων συστατικῶν τοῦ τελείου ἑλληνικοῦ οἴκου, τῶν ἐμψύχων μελῶν αὐτοῦ, ἦτοι τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ τῶν οἰκετῶν ἢ δούλων, ἀνήκουσιν ἔτι εἰς αὐτὸν ὡσαύτως ὡς ἀπαραίτητα προσόντα αὐτοῦ καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς πραγματικῆς ἢ ἀψύχου κτήσεως· οἶκον δὲ μάλιστα ὠνόμαζον συλλήβδην καὶ πάντα τὰ κτήματα τὰ τε ἐντὸς καὶ τὰ ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ὡς καὶ οἰκονομίαν τὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην τοῦ διοικεῖν καλῶς πᾶσαν τὴν κτῆσιν ἐπ' ἀγαθῷ. Σαφέστατα καταδεικνύεται ἡ τοιαύτη ἔννοια τοῦ οἴκου ἐν τοῖς ἀκολούθοις τοῦ Ξενοφῶντος· «οἶκος δὲ δὴ τί δοκεῖ ἡμῖν εἶναι; ἄρα ὅπερ οἰκία, ἢ καὶ ὅσα τις ἔξω τῆς οἰκίας ἐκέκτητο, πάντα τοῦ οἴκου ταῦτα ἐστίν; ἔμοιγ' οὖν, ἔφη ὁ Κριτόβουλος, δοκεῖ, καὶ εἰ μὴδ' ἐν τῇ αὐτῇ πόλει εἶη τῷ κεκτημένῳ, πάντα τοῦ οἴκου εἶναι, ὅσα τις νέκτηται», καὶ «οἰκονόμου ἀγαθοῦ τὸ εὖ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον». Ὡστε κατὰ ταῦτα οἶκος, κτῆσις καὶ οὐσία ἰσοδυναμοῦσιν, ὡς πάλιν ἡ περισσὴ καὶ ἀφθονος οὐσία καὶ κτῆσις ἀποτελεῖ τὴν περιουσίαν, ἢ τὴν ἀφ' ἐνός ἔτους τὴν διὰ τοῦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς καλουμένην ἀφενος, ἢ τὴν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ διὰ τοῦτο καλουμένην πλοῦτον. Αὕτη βεβαίως ἢ κτῆσις ἠδύνατο χρησιμεύειν πρὸς δύο τινὰς βαθμηδὸν διακρινομένους σκοπούς, ἢ τὸν πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ τὴν

ἐκπλήρωσιν τῶν πρωτίστων ἀναγκῶν τοῦ Ἑλληνοσ ὡς καὶ παντὸς ἀνθρώπου, καὶ τότε ἰδίως ἠδύνατο ὀνομάζεσθαι βίος ἢ βίος, ἢ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἐπουσιωδῶν καὶ προσκαίρων καὶ παροδικῶν ἀναγκῶν τοῦ πεπολισμένου καὶ ἐξηυγενισμένου βίου, καὶ εἰς ταύτας ἐπήρκει τότε ἡ μεγάλη οὐσία, ἡ περιουσία τῶν ἰδιωτῶν, οὐχὶ δὲ μόνον πρὸς τὰς ἰδίας ἐαυτῶν δαπάνας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς τῆς πόλεως ἐκάστου, τὰς τεινούσας ἰδίως ἐν Ἀθήναις εἴτε εἰς θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ πομπὰς, εἴτε εἰς αὐτόχρημα ἀστικὰς καὶ πολιτικὰς ἀνάγκας, εἴτε εἰς πολεμικὰς ἐκστρατείας καὶ ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις.

§ 2. Ἀναμφιβόλως ὑπῆρχον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἐντελῶς ἀκτῆμονες ἄνδρες ἢ ἐπαῖται, οἵτινες καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐκαλοῦντο πτωχοὶ καὶ εἰσὶ πάντοτε διακριτέοι ἀπὸ τῶν πενήτων, καθ' ὅτι πτωχὸς μὲν ἦν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ μὴδὲν κεκτημένος, καὶ ἐπομένως πτωχὸς ἰσοδυναμεῖ ἀκριβῶς τοῖς ἐπαίταις (προσαίταις, ἢ μεταίταις καὶ καθ' Ὅμηρον προίχταις ἀνδράσι), πένης δὲ ἦν ὁ ἐνδεὴς ὁ ἔχων μὲν ὀλίγην τινα κτῆσιν, ἀλλὰ ζῶν ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ καὶ μὴδὲν ἔχων περίσσευμα, ὡς ἀριστο καταφαίνεται ἡ τοιαύτη διάκρισις παρ' Ἀριστοφάνει, ἐνθα λέγεται ὅτι «πτωχοῦ μὲν βίος ἐστὶ ζῆν μὴδὲν ἔχοντα· τοῦ δὲ πένητος ζῆν φειδόμενον καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα, περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μὴδὲν, μὴ μέντοι μὴδ' ἐπιλείπειν». Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς οἱ τοιοῦτοι πτωχοὶ ἢ ἐπαῖται συγχρόνως ἐθεωροῦντο καὶ ὡς ἀπάτριδες μόνον φυγάδες ἢ ἐξόριστοι, οὓς δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἦσαν ἀποκεκλεισμένοι πάσης κοινωνικῆς ὁμάδος, ἐξελάμβανον καὶ ὡς πρόσωπα, ἀμέσως ὑπὸ τῶν θεῶν προστατεύόμενα, καὶ περιεποιῶντο μετὰ θρησκευτικῆς τινος εὐλαβείας. Διὸ πανταχοῦ σχεδὸν παρ' Ὀμήρῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς αἱ λέξεις πτωχοί, ἀλώμενοι, ἀλῆται, ἀλήμονες καὶ ἀοικοὶ ἀνευ διαφορᾶς συνδυάζονται, καὶ τούτους τοὺς εἰς τινα πόλιν ἢ οἶκον προσφεύγοντας καὶ καθεζομένους ὡς ἰκέτας οὐχὶ μόνον ὑπεδέχοντο καὶ ἐσέβοντο μὴ ἀπωθούμενοι αὐτούς, ἀλλὰ μάλιστα καὶ ἐλάμβανον ὑπὸ τὴν προστασίαν, μὴ ἐκδιδόντες αὐτοὺς καὶ αὐτοῖς τοῖς διὰ τῆς βίας ἐξαιτοῦσιν αὐτούς. Καὶ τοιοῦτοι μὲν οἱ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καταφεύγοντες

πτωχοὶ ἄοικοι καὶ ἀκτῆμονες. Μετὰ ταῦτα ὅμως πτωχοὶ μετὰ τοιαύτης σημασίας ἀνεφύησαν καὶ πολῖται καὶ κάτοικοι ὠρισμένης κοινότητος ἐντὸς αὐτῆς τῆς πόλεως καὶ πατρίδος αὐτῶν· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐγγώριον προῖόν ἦν μόνον συνέπεια μεταγενεστέρας ὑπερανθρωπίας ἢ διαφθορᾶς ἡθῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ὡς ὀρθότατα ὁ Πλάτων λέγει, «δῆλον ἄρα ἐν πόλει, οὐδ' ἂν ἴδης πτωχοὺς, ὅτι εἰσὶ πῶς ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ ἀποκεκρυμμένοι κλέπται τε καὶ βαλαντιοτόμοι καὶ ἱερόσυλοι καὶ πάντων τῶν τοιούτων κακῶν δημιουργοί»· καὶ πάλιν ὁ αὐτός, θαυμάζων, εἰ δυνατόν τὸ παραμελῆσαι τοῦ καὶ μέρος τι μόνον ἀρετῆς ἔχοντος ἐλευθέρου ἢ δούλου ἐπὶ τοσοῦτον, μέχρῃ οὐ καταντήσῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ἐνδειαν καὶ πτωχείαν, ἤθελεν ἀποκλεῖσαι τὸν τοιοῦτον πτωχὸν καὶ ἐπαίτην «τὸν συλλεγόμενον βίον εὐχαῖς ἀνηνύτοις» παντάπασιν ἀπὸ τῆς καθαρευούσης αὐτοῦ πόλεως, τοῦ ἐνδικοιτήματος μόνον ἐναρέτων πολιτῶν, καὶ ἐξείργει αὐτὸν καὶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς καὶ ἀπὸ τοῦ ἄστεος καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης χώρας καὶ ἀπωθεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ὑπερορίαν, «ὅπως ἡ χώρα γένηται παντάπασιν καθαρὰ τοῦ τοιούτου ζώου».

§ 3. Ἄλλ' ἐν πολιτείαις, ἐν αἷς ἡ νομοθεσία ἐκῆδετο τῆς ἐργασίας τῶν πολιτῶν καὶ ἐπετήρει τὸν ἐντιμὸν καὶ νόμιμον πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ὡς ἐν Ἀθήναις, ἐνθα ὑπῆρχε νόμος κατὰ τῆς ἀργίας τῶν πολιτῶν καὶ ἰδιαιτέρα ἀρχὴ ἐπιτηρητικὴ τῆς τε αὐστηρότητος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς φιλοπονίας, ἢ προγενεστέρα ἔλλειψις πτωχῶν ἀπετέλει ἀπότομον ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μετὰ ταῦτα ὑπερπλεονασμὸν αὐτῶν. Καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὸν αὐστηρὸν καὶ φιλόσοφον ἐξεταστήν τῆς διαφορᾶς ταύτης Ἰσοκράτην ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων οἱ πολῖται «ἐποιοῦντο καὶ περὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τοιαύτην πρόνοιαν ἀλλήλων, ὅσην περὶ χρῆ τούς εὖ φρονοῦντας καὶ πατρίδος κοινωνοῦντας· οἳ τε γὰρ πενέστεροι τῶν πολιτῶν τοσοῦτον ἀπεῖχον τοῦ φθονεῖν τοῖς πλείω κεκτημένοις, ὥστε ὁμοίως ἐκῆδοντο τῶν οἴκων τῶν μεγάλων, ὡσπερ τῶν σφετέρων αὐτῶν, ἡγούμενοι τὴν ἐκείνων εὐδαιμονίαν αὐτοῖς εὐπορίαν ὑπάρχειν· οἳ τε τὰς οὐσίας ἔχοντες, οὐχ ὅπως ὑπερέωρων τοὺς καταδεέστερον πράττοντας, ἀλλ' ὑπολαμ-

βάνοντες αἰσχύνῃν αὐτοῖς εἶναι τὴν τῶν πολιτῶν ἀπορίαν, ἐπήμυνον ταῖς ἐνδείαις, τοῖς μὲν γεωργίας ἐπὶ μετρίαις μισθώσεσι παραδιδόντες, τοὺς δὲ κατ' ἐμπορίαν ἐκπέμποντες, τοῖς δὲ εἰς τὰς ἄλλας ἐργασίας ἀφορμὴν παρέχοντες. Οὐδὲ γὰρ ἐδεδῖεσαν μὴ δυοῖν θάτερον πάθειεν, ἢ πάντων στερηθεῖεν, ἢ πολλὰ πράγματα σχόντες, μέρος τι κομίσαιντο τῶν προεθέντων, ἀλλ' ὁμοίως ἐθάρρουν περὶ τῶν ἐξῶ διδομένων, ὡς περὶ τῶν ἐνδον ἀποκειμένων ἐώρων γὰρ τοὺς περὶ τῶν τοιούτων κρίνοντας οὐ ταῖς ἐπεικείαις καταχρωμένους, ἀλλὰ τοῖς νόμοις πειθομένους, οὐδ' ἐν τοῖς τῶν ἄλλων ἀγῶσιν αὐτοῖς ἀδικεῖν ἐξουσίαν παρασκευάζοντας, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιζομένους τοῖς ἀποστεροῦσιν αὐτῶν τῶν ἀδικουμένων καὶ νομίζοντας διὰ τοὺς ἄπιστα τὰ συμβόλαια ποιοῦντας μείζω βλάπτεσθαι τοὺς πένητας τῶν πολλὰ κεκτημένων· τοὺς μὲν γὰρ ἦν παύσωνται προἰέμενοι, μικρῶν προσόδων ἀποστερησεσθαι· τοὺς δέ, ἂν ἀπορήσωσι τῶν ἐπαρκούντων, εἰς τὴν ἐσχάτην ἐνδειαν κατασταθήσεσθαι· καὶ γὰρ τοι διὰ ταύτην τὴν γνώμην οὔτε ἀπεκρύπτετο τὴν οὐσίαν, οὔτε ἄκνει συμβάλλειν οὐδεὶς, ἀλλ' ἥδιον ἐώρων τοὺς δανειζομένους ἢ τοὺς ἀποδιδόντας· ἀμφοτέρω γὰρ αὐτοῖς συνέβαινε, ἅπερ ἂν βουλευθεῖεν ἄνθρωποι, νοῦν ἔχοντες· ἅμα γὰρ τοὺς τε πολίτας ὠφέλουν καὶ τὰ σφέτερ' αὐτῶν ἐνεργὰ καθίστασαν· κεφάλαιον δὲ τοῦ καλῶς ἀλλήλοις ὀμιλεῖν· αἱ μὲν γὰρ κτήσεις ἀσφαλεῖς ἦσαν, οἷσπερ κατὰ τὸ δίκαιον ὑπῆρχον, αἱ δὲ χρήσεις ἐπίσης κοιναὶ πᾶσι τοῖς δεομένοις τῶν πολιτῶν». Λοιπὸν πένητες μόνον ὑπῆρχον κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως ἐκδοχὴν, ἀλλ' οὐχὶ παντάπασιν ἀποροὶ καὶ πτωχοί, διότι ἐξερρίζωσαν τὴν ἀρχὴν τῶν κακῶν καὶ μητέρα πάσης κακίας ἀργίαν· «τοὺς ὑποδεέστερον πράττοντας ἐπὶ τὰς γεωργίας καὶ τὰς ἐμπορίας ἔτρεπον, εἰδότες τὰς μὲν ἀπορίας διὰ τὰς ἀργίας γιγνομένας, τὰς δὲ κακουργίας διὰ τὰς ἀπορίας· ἀναιροῦντες οὖν τὴν ἀρχὴν τῶν κακῶν, ἀπαλλάξαι ᾤοντο καὶ τῶν ἄλλων ἀμαρτημάτων τῶν μετ' ἐκείνων γιγνομένων καὶ οὕτως «ἀπήλλαξαν τοὺς πένητας τῶν ἀποριῶν ταῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς παρὰ τῶν ἐχόντων ὠφελείαις». Μετὰ ταῦτα ὁμῶς ἐπελοῦσης τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν καὶ τῆς περὶ τὰς ἰδιωτικὰς συναλλαγὰς πίστεως

συνέβαινε τὸναντίον, καθ' ἃ καὶ ἐν τοῖς προεκτεθείσιν ὑπαινίτ-
 τεται ὁ Ἰσοκράτης διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ὑπολανθανούσης ἀντιθέσεως
 τῶν ἀρχαιοτέρων χρηστῶν πρὸς τὰ μετὰ ταῦτα φαῦλα ἦθη. Διὸ
 καὶ ἐν ᾧ πρότερον «οὐδεὶς τῶν πολιτῶν ἦν ἐνδεὴς τῶν ἀναγκαί-
 ων, οὐδὲ προσαιτῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας τὴν πόλιν κατήσχυνε,
 τότε οἱ ἄποροι καὶ σπανιζόμενοι ἦσαν πλείονες τῶν ἐχόντων».

§ 4. Κατὰ πρωῒμωτέρους χρόνους φαίνεται ὅτι καὶ ιδιόκτη-
 τος οἶκος δυσκόλως ἠδύνατο λείπειν ἀπὸ τοῦ ἐγγχωρίου Ἑλληνοσ
 οἰκογενειάρχου. Ἀναφέρεται μὲν ἤδη καὶ παρ' Ἡσιόδῳ ἄοικος
 θής, ἀλλὰ τοιοῦτος ἐννοεῖται ἐκεῖ μᾶλλον ὁ ἄγαμος, ὡς καὶ παρὰ
 Πλάτωνι συνδυάζονται αἱ λέξεις ἄγαμος, ἄπαις καὶ ἄοικος· τὸ
 αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ συνωνύμου αὐτοῦ ἀνέστιος, ὅπερ
 συνάπτεται μετὰ τῶν ἐπιθέτων ἄπαις καὶ ἀγύναιξ, ὡς πάλιν παρ'
 Ὀμήρῳ ἡ λέξις ἀνέστιος ἰσοδυναμεῖ ταῖς ἀφρήτωρ καὶ ἀθέμιστος,
 καὶ παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ ἄοικος ἰσοδυναμεῖ τῷ ἀλωμένῳ καὶ σημαίνει
 τὸν ἄπατριν. Διὰ ταύτην δὲ τὴν ἀπαραίτητον κτῆσιν τῆς οἰκίας
 σπανίως ὁ ἐντόπιος πολίτης καὶ οἰκογενειάρχης ἐμισθοῦτο ἀντὶ
 ἐνοικίου (ἐνοικίαζε) οἶκημα· ἀλλ' ἐνθα γίνεται λόγος περὶ ἐκμισθου-
 μένων ἐπὶ ἐνοικίῳ οἰκιῶν, ἐκεῖ πρόκειται πρὸ πάντων περὶ ἐπιδη-
 μούντων ξένων καὶ μετοίκων, οἷς ἦν ἀπηγορευμένη διὰ νόμου ἡ
 κτῆσις οἰκιῶν καὶ ἄλλων ἀκινήτων κτημάτων οὐχὶ μόνον ἐν
 τῇ Ἀττικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πλείσταις χώραις καὶ πόλεσι τῆς
 ἄλλης Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις ἰδίως πάντες οἱ μέτοικοι, περίπου
 τεσσαράκοντα πέντε χιλιάδες τὸν ἀριθμὸν ἀνευ τῶν δούλων αὐ-
 τῶν, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ μέγιστον μέρος τῶν βιομηχανῶν κατοίκων
 μετὰ τινῶν ἐξαιρέσεων προνομιοῦχων τινῶν ἐκωλύοντο ἔχειν ιδιό-
 κτητον οἰκίαν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ ῥητῶν περὶ τούτων
 μαρτυριῶν καὶ ἐκ τῆς διατάξεως, καθ' ἣν μόνος ὁ Ἀθηναῖος πο-
 λίτης ἠδύνατο δανεῖζειν χρήματα ἐπὶ ὑποθήκῃ οἰκῶν καὶ ἄλλων
 ἐγγείων κτημάτων, ἐὰν ἤθελεν εἶναι βέβαιος καὶ ἀσφαλῆς περὶ
 τῆς εὐκόλου εἰσπράξεως τῶν δανεισθέντων χρημάτων, οὐδεὶς δὲ
 μέτοικος ἠδύνατο δανεῖζειν ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, ὡς μὴ δυνάμενος ποτὲ
 περιελθεῖν εἰς τὴν ιδιοκτησίαν τῆς ὑποθηκευθείσης οἰκίας ἢ ἄλλου
 κτήματος. Διὸ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς

πόλεσι μόνον ἐξαιρέσεως δίκην καὶ χάριν ἰδιαιτέρας τιμῆς καὶ διακρίσεως ἀπενέμετο ἐπισήμοις καὶ φιλέλλησι ξένοις εἴτε πολιτογραφουμένοις (μεταλαμβάνουσι πολιτείας) εἴτε ἰσπολίταις (μετοίκοις ἰσοτελέσιν) εἴτε προξένοις τὸ δικαίωμα τοῦ ἐγκτᾶσθαι ἐν τῇ πόλει γῆν καὶ οἰκίαν, καὶ τότε ὄφειλεν ἀπονέμεσθαι αὐτοῖς δι' ἰδιαιτέρας διατάξεως ἢ ἐπίτηδες ψηφίσματος αὕτη ἢ γῆς καὶ οἰκίας ἐγκτησις (δωριστὶ ἔππασις)· καὶ οὐχὶ μόνον ἐν Ἀθήναις δυνατόν εὐρεῖν ἐν τοῖς ἀττικοῖς ψηφίσμασιν, ἀ τῶν ξένοις ἐπὶ τι μέγα ἐγράφετο «εἶναι αὐτῷ τῷ ξένῳ καὶ οἰκίαν ὄνησιν», ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων σώζονται τοιαῦτα ψηφίσματα διαρρήδη ἀπονέμοντα τοῖς ξένοις τὸ ἐγκτήσεως δικαίωμα.

§ 5. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν μὴ δικαιουμένων πρὸς ἐγκτησιν οἰκίας καὶ γῆς ἠϋξανε κατὰ μικρὸν ἐν ταῖς πολυανθρωποτέραις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ μέγα καὶ ἐπειδὴ σχεδὸν μόνον οἱ πολῖται εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦ κεκτηῆσθαι οἰκίας, διὰ ταῦτα ἠδύνατο θεωρεῖσθαι ὡς ἐπικερδῆς καὶ ἀσφαλῆς καὶ λίαν προσοδοφόρος τρόπος τοῦ διατίθεσθαι τὰ χρηματικὰ κεφάλαια καὶ ποιεῖν αὐτὰ ἐνεργὰ κατὰ τὴν συνήθη φράσιν τῶν ἀρχαίων ἢ οἰκοδομῆ ὀλοκλήρων οἰκιῶν ἐπὶ σκοπῷ ἐκμισθώσεως ἢ ἐκδόσεως ἐπὶ ἐνοικίῳ τῶν καλουμένων συνοικιῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἰδίως οἰκίας τὰς προσδιωρισμένας πρὸς ἐνοίκησιν αὐτῆς τῆς κεκτημένης οικογενείας. Οὕτως ἐν Ἀθήναις, ἔνθα τόσον συχνάκις ἀπαντᾶται παρὰ τοῖς ἀττικοῖς ῥήτορσιν ἢ λέξις συνοικία, ἢ ἐκμισθωσις οἰκιῶν ἦν οὐχὶ εὐκαταφρόνητος κλάδος πόρων. Τοιαῦται συνοικίαι ἐκτίζοντο ἐπίτηδες πρὸς ἐκμισθωσιν, καὶ ἢ ἐργολάβοι, καλούμενοι σταθμοῦχοι, ἐξεμισθοῦντο ὀλοκλήρους συνοικίας, ἵνα παραχωρήσωσι πάλιν αὐτὰς ἐπικερδῶς ἄλλοις ὑπενοικιασταῖς πρὸς ἐνοίκησιν, — ἢ ἐπιστάται, καλούμενοι ἰδίως ναύκληροι, ἦσαν ἐμπεπιστευμένοι ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν τὴν εἰσπραξίν τῶν ἐνοικίων «ναύκληρος ἐπὶ τοῦ μεμισθωμένου ἐπὶ τῷ τὰ ἐνοίκια ἐκλέγειν ἢ οἰκίας ἢ συνοικίας». Ἔτι σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ Ἀττικὴ χρῆσις διακρίνει σαφῶς οἰκίας πρὸς ἐνοίκησιν καὶ συνοικίας πρὸς ἐκμισθωσιν (ἐνοικίασιν)· ἀλλ' ἂν ἐνίοτε ἀπαντῶνται κατὰ τύχην καὶ οἰκίαι ἐκμισθούμεναι ἐπ' ἐνοικίῳ ἢ συνοικίῳ, κατοικούμεναι ὑπ'